

NAKLADNI ZAVOD MATICE HRVATSKE

UREDNIK
BRANIMIR DONAT

REDAKCIJA I POGOVOR
VLADIMIR FILIPOVIC

NASLOV ORIGINALA
Immanuel Kant
Kritik der reinen Vernunft
(u redakciji dr Karla Kehrbacha)

Tekst prvoga izdanja iz godine 1781. s dodatkom svih nadopuna drugoga izdanja iz godine 1787.

Tisak: SOUR »VJESNIK«, ZAGREB

Immanuel Kant

KRITIKA ČISTOGA UMA

PREVEO
VIKTOR D. SONNENFELD

NAKLADNI ZAVOD MATICE HRVATSKE
ZAGREB
1984.

TREĆE POGLAVLJE TRANSCENDENTALNE METODOLOGIJE

Arhitektonika čistoga uma

Pod *arhitektonikom* razumijevam umjetnost sustava. Kako je sustavno jedinstvo ono što običnu spoznaju tek čini znanošću, tj. od njezina jednostavnog agregata sustav, to je arhitektonika nauka o scijentističkom umskome pojmu¹ u našoj spoznaji uopće, pa pripada dakle nužno metodologiji.

Pod upravom uma naše spoznaje uopće ne smiju sačinjavati rapsodiju, nego sustav, u kojemu jedino mogu podupirati i unapređivati njegove bitne ciljeve. Pod sustavom razumijevam pak jedinstvo raznolikih spoznaja pod jednom idejom. Ta je ideja umski pojam o formi neke cjeline ukoliko se njime a priori određuje isto tako opseg raznolikosti kao i mjesto dijelova između sebe. Scijentistički umski pojam sadržava dakle cilj i formu cjeline koja kongruira s tim ciljem. Jedinstvo cilja na koji se odnose svi dijelovi, a u njegovoj ideji odnose se oni i međusobno, čini da se ni jedan² dio ne može izgubiti iz vida ako se poznaju ostali, pa nema nikakvog slučajnog dodavanja ili nepoznate veličine savršenosti koja ne bi imala svojih a priori određenih granica. Cjelina je dakle raščlanjena (*articulatio*), a ne nagomilana (*coacervatio*). Ona doduše može iznutra (*per intus susceptionem*) rasti, ali ne izvana (*per appositionem*), jednako kao životinjsko tijelo kojem rastenje ne dodaje nikakvo udo, nego ono bez promjene proporcije čini svako od njih jačim i sposobnijim za njegove svrhe.

Ideji je za izvođenje potrebna *shema*, tj. bitna raznolikost i red dijelova određeni a priori na osnovi načela cilja. Shema koja nije napravljena prema nekoj ideji, tj. prema glavnome cilju uma, nego empirijski prema namjerama koje se slučajno ukazuju (a kojih se množina ne može unaprijed znati) daje *tehničko* jedinstvo. Ona pak shema koja proizlazi samo kao posljedica iz neke ideje (gdje um zadaje ciljeve a priori, ne očekujući ih empirijski) osniva *arhitektonsko* jedinstvo. Ne tehnički zbog sličnosti raznoli-

¹ »umskome pojmu« umetnuto prema Valentineru, koji misli da su te riječi pomutnjom izostale.

² Prema Hartensteinoj korekturi.

koga ili slučajne upotrebe spoznaje in concreto za svakojake samovoljne vanjske ciljeve, nego arhitektonski zbog srodnosti i izvođenja iz jedne jedine najviše i unutrašnje svrhe, koja tek omogućuje cjelinu, može nastati ono što mi nazivamo znanošću, a shema toga mora prema ideji, tj. a priori sadržavati obris (*monogramma*) i podjelu cjeline u članove, pa se u tome od svega ostaloga mora razlikovati sigurno i prema načelima.

Nitko ne pokušava stvoriti neku znanost, a da mu nije osnovom neka ideja. No shema, štoviše čak definicija koju on daje odmah na početku o svojoj znanosti pri njezinu obrađivanju odgovara veoma rijetko njegovoj ideji. Naime ideja leži kao klica u umu u kojemu svi dijelovi leže veoma zavijeni, pa su jedva vidljivi pri mikroskopskom razmatranju. Zbog toga se znanosti — s obzirom na to da se sve one izmišljaju s gledišta izvjesnog općeg interesa — ne smiju objašnjavati i određivati prema opisu koju začetnik daje o njoj, nego prema ideji koju na temelju prirodnoga jedinstva dijelova što ih je on sakupio nalazimo kao osnovanu u samom umu. Tu će se onda otkriti da začetnik, a često i njegovi najkasniji sljedbenici blude oko neke ideje koju sebi samima nisu mogli napraviti jasnom, pa ne mogu stoga odrediti osebujni sadržaj, artikulaciju (sustavno jedinstvo) i granicu znanosti.

Zalosno je pak to, što je nama moguće da neku u nama skrivenu ideju ugledamo u jasnijem svjetlu i da arhitektonski sazdamo cjelinu prema ciljevima uma jedino onda, pošto smo dugo vremena prema naputku one ideje rapsodijski sakupljali kao građu mnoge spoznaje koje se odnose na nju, jest, pošto smo ih kroz dugo vremena tehnički sastavljali. Čini se da su se sustavi, isprva krmji, u toku vremena potpuno razvili poput crvā pomoću generatio aequivoca iz hrpe sakupljenih pojmova, premda su svi zajedno svoju shemu kao prvobitnu klicu imali u umu koji se samo razvija. I zato je, raščlanjen prema nekoj ideji, ne samo svaki za sebe ujedinjen, nego su usto još svi među sobom svrsishodno ujedinjeni u jednome sustavu ljudske spoznaje opet kao članovi jedne cjeline, dopuštajući arhitektoniku svega ljudskog znanja koja je ne samo moguća, nego ne bi čak bila ni tako teška u današnje vrijeme, kad se već toliko građe nakupilo ili kad se ona može uzeti od ruševina porušenih starih građevina. Mi se ovdje zadovoljavamo s dovršenjem svoga pothvata, naime da napravimo nacrt samo *arhitektonike* svega spoznanja iz *čistoga uma*, pa samo počinjemo od one točke gdje se dijeli zajednički korijen naše moći spoznavanja izbjijajući dva izdanka, od kojih je jedan *um*. No ja ovdje pod umom razumijevam cijelu višu moć spoznavanja, pa suprotstavljam dakle ono racionalno empirijskome.

Ako apstrahiram od svakoga sadržaja spoznaje, uzete objektivno, onda je svaka spoznaja, subjektivno, ili historijska ili racionalna. Historijska je spoznaja *cognitio ex datis*, a racionalna *cognitio ex principiis*. Neka spoznaja može prvobitno biti dana otkud joj drago, ona je kod onoga, koji je ima ipak historijska, ako on spoznaje samo u onome stupnju i samo toliko koliko mu je drugdje bilo dano, bilo da mu je dano neposrednim iskustvom ili pripovijedanjem ili pak poukom (iz općih spoznaja). Stoga bi onaj, koji je neki sustav filozofije, npr. *Wolfov*, zapravo *naučio*, ipak imao samo potpunu *historijsku* spoznaju *Wolfove* filozofije, premda on ima u glavi sva načela, objašnjenja i dokaze zajedno s podjelom cijelog učenja i premda bi sve na prste znao nabrojati. On zna i sudi samo toliko, koliko mu je bilo-

dano. Osporite li mu jednu definiciju, on više ne zna odakle će uzeti drugu. On se obrazovao prema tuđem umu, ali reproduktivna moć nije stvaralačka moć, tj. spoznaja kod njega nije proizašla iz uma i premda je ona, objektivno, na svaki način bila umska spoznaja, subjektivno je ipak samo historijska. On je dobro shvaćao i pamtio, tj. učio, pa je sadreni otisak živa čovjeka. Umske spoznaje, koje su to objektivno (tj. koje isprva mogu proizaći samo iz vlastitog uma ljudskog) smiju se samo onda i subjektivno nazivati tim imenom, ako su crpene iz općih izvora uma, tj. iz načela iz kojih može proizaći i kritika, štoviše čak i odbacivanje naučenoga.

→ Svaka je umska spoznaja dakle ili spoznaja iz pojmova ili iz konstrukcije pojmova; prva se zove filozofijska, druga matematička. O unutrašnjoj razlici obih raspravljao sam već u prvome poglavlju. Objektivno može prema tome neka spoznaja biti filozofijska, a subjektivno ipak historijska kao kod većine učenjaka i kod svih onih kojima pogled nikada ne prijeđe izvan škole i koji za cijeloga života ostaju učenici. Čudnovato je međutim, da matematička spoznaja onako kao što se naučila, ipak i subjektivno može vrijeđiti kao umska spoznaja i da kod nje ne postoji takva razlika kao kod filozofijske spoznaje. Uzrok je tome taj što izvori spoznaje, iz kojih učitelj jedino može crpiti, leže samo u bitnim i pravim načelima uma. Prema tome ih učenik ni od kuda drugdje ne može uzeti niti možda osporiti, i to zato što se upotreba uma ovdje zbiva samo in concreto, premda ipak a priori, naime prema čistome i upravo zbog toga nepogrešnome znanju, pa isključuje svaku varku i zabludu. Dakle od svih umskih znanosti (a priori) može se samo matematika naučiti, ali nikada filozofija (osim historijski), nego u najboljem slučaju samo *filozofirati*, što se tiče uma.

Sustav cjelokupne filozofijske spoznaje jest dakle *filozofija*. Ona se mora uzeti objektivno, ako se pod njom razumijeva uzor prosuđivanja svih pokušaja¹ filozofiranja koji bi trebalo da služi za prosuđivanje svake subjektivne filozofije, kojoj je zgrada često puta tako raznolika i promjenljiva. Na taj je način filozofija čista ideja o mogućoj znanosti koja nigdje nije dana in concreto, ali kojoj se čovjek različnim putevima sve dotle nastoji približiti, dok ne otkrije jedinu, osjetilnošću veoma obraštenu stazu i dok mu ne uspije da dosada promašenu kopiju izjednači s praslukom, koliko je to nama ljudima dosuđeno. Dotle se nikakva filozofija ne može naučiti, jer gdje je ona, u koga je i po čemu se daje prepoznati? Naučiti se može samo filozofirati, tj. vježbati talent uma u primjenjivanju njegovih općih načela na određenim pokušajima koji postoje, ali uvijek s pridržajem uma, da se ti pokušaji ispituju u njihovim izvorima i da se potvrde ili odbace.

No sve dotle je pojam o filozofiji samo *školski pojam*, naime pojam o sustavu spoznaje, koja se samo traži kao znanost, a da joj nije cilj nešto više nego sustavno jedinstvo toga znanja, dakle *logička* savršenost spoznaje. Ima međutim još jedan *svjetski pojam* (conceptus cosmicus) koji je uvijek ležao u osnovi toga naziva, naročito ako se, tako reći, personificirao i u idealu filozofa prikazao kao uzor. U tome je pogledu filozofija znanost o odnosu svake spoznaje prema bitnim ciljevima ljudskog uma (teleologia rationis humanae), a filozof nije umski vještak, nego zakonodavac ljudskog uma. U takvome značenju bilo bi veoma hvalisavo da čovjek sâm sebe na-

¹ »Uzor... svih pokušaja« umetnuto prema Willeu.

ziva filozofom i da sebi uobražava da je jednak uzoru koji leži samo u ideji.

Matematičar, prirodoslovac, logičar, koliko god oni prvi uopće pokazivali odličan napredak u umskoj spoznaji, a posljednji u filozofijskoj spoznaji, ipak su samo umski vještaci. Ima još jedan učitelj ideal, koji njih sve združuje u sebi iskorišćujući ih kao oruđe da bi unaprijedio bitne ciljeve uma. Samo ovoga bismo morali nazvati filozofom, ali kako njega samoga nigdje ne nalazimo, a ideju njegova zakonodavstva nalazimo posvuda u svakome ljudskom umu, to ćemo se radije držati te ideje i poblize odrediti kakvo sintetično jedinstvo filozofija prema ovome svjetskom pojmu* propisuje sa stajališta ciljeva.

Bitni ciljevi zato još nisu najviši ciljevi, kakav (uz potpuno sustavno jedinstvo uma) može biti samo jedan. Stoga su oni ili krajnji cilj ili subalterni ciljevi, koji krajnjemu cilju nužno pripadaju kao sredstva. Krajnji cilj nije ništa drugo nego cijelo određenje čovjeka, a filozofija se o tom određenju zove moral. Zbog ove prednosti, koju moralna filozofija ima ispred svakoga drugog umskog zanimanja, stari su pod imenom filozofa uvijek razumijevali ujedno i napose moralistu. Vanjski privid samosvladavanja pomoću uma čak je razlogom da se još i sada nekoga prema određenoj analogiji unatoč njegovu ograničenom znanju naziva filozofom.

Zakonodavstvo ljudskog uma (filozofija) ima dakle dva predmeta: prirodu i slobodu, pa sadržava prema tome isto tako prirodni kao i čudoredni zakon, isprva u dva posebna, a najposlije u jednome jedinom filozofskom sustavu. Filozofija prirode odnosi se na sve što *postoji*, a filozofija čudoređa samo na ono što bi *trebalo da bude*.

No svaka je filozofija ili spoznaja iz čistog uma ili umska spoznaja na osnovu empirijskih načela. Prva se zove čista, druga empirijska filozofija.

Filozofija čistoga uma jest dakle ili *propedeutika* (predvježba) koja istražuje moć uma u pogledu cjelokupne čiste spoznaje a priori, pa se zove *kritika*; ili pak sustav čistoga uma (znanost), cjelokupna (prava kao i prividna) filozofska spoznaja iz čistoga uma u sustavnoj suvislosti, pa se zove *metafizika*. Ovim se imenom doduše može nazvati cijela čista filozofija zajedno s kritikom, da bi se obuhvatilo isto tako istraživanje svega onoga što se igda može a priori spoznati, kao i prikaz onoga što sačinjava sustav čistih filozofskih spoznaja ove vrste, ali što je različito od svake empirijske kao i od matematičke upotrebe uma.

Metafizika se dijeli na *spekulativnu* i *praktičnu* upotrebu čistoga uma, pa je prema tome ili *metafizika prirode* ili *metafizika čudoređa*. Prva sadržava sva čista umska načela iz čistih pojmova (dakle uz isključenje matematike) o *teorijskoj* spoznaji svih stvari, a druga načela koja a priori i nužno određuju, *što bi trebalo, a što ne bi trebalo činiti*. Moralitet je jedina zakonitost djelovanja koja se potpuno a priori može izvesti iz načela. Stoga je metafizika čudoređa zapravo čisti moral, kojemu se ne stavlja u osnovu nikakva antropologija (nikakav empirijski uvjet). Metafizika spekulativnog uma jest pak ono, što se u užemu *smislu* običava nazivati meta-

* Svjetski pojam znači ovdje onaj pojam, koji se odnosi na ono što svakoga nužno interesira. Prema tome određujem cilj neke znanosti prema *školskim pojmovima*, ako se ona smatra samo kao jedna od vještina za određene samovoljne ciljeve.

fizikom. No ukoliko čista nauka o ćudoređju unatoč tome ipak pripada posebnome stablu ljudske, i to filozofijske spoznaje na osnovi čistoga uma, utoliko ćemo joj sačuvati onaj naziv, premda je ovdje stavljamo na stranu, jer sada ne pripada našoj svrsi.

Od krajnje je važnosti da se spoznaje, koje su prema svojoj vrsti i svome postanju različite od drugih, *izoliraju* i da se brižljivo spriječi da se ne pomiješaju s drugima s kojima su u upotrebi obično vezane. Što kemičari čine kod lučenja materije, a matematičari u svojoj čistoj nauci o veličinama, to je mnogo više dužan činiti filozof, da bi sigurno mogao odrediti udio što ga ima posebna vrsta spoznaje u mnogostrukoj upotrebi razuma, njezinu vlastitu vrijednost i utjecaj. Zato ljudski um, otkako je razmišljao ili, štoviše, predomišljao nikada nije mogao biti bez metafizike, ali je unatoč tome nije mogao prikazati pročišćenu od svega onoga što joj je strano. Ideja je takve znanosti isto tako stara kao i spekulativni ljudski um. A koji um ne spekulira, bilo da se to zbiva na skolastički ili na popularan način? Mora se međutim priznati, da je čak kod mislilaca od zanata ostalo veoma nejasno razlikovanje dvaju elemenata naše spoznaje, od kojih su jedni u našoj moći potpuno a priori, a drugi se samo a posteriori mogu uzeti iz iskustva. Stoga ono nikada nije moglo odrediti granice jedne posebne vrste spoznaje, dakle pravu ideju znanosti koja je tako dugo i tako mnogo obavljala ljudski um. Kad se kazalo: metafizika je znanost o prvim načelima ljudske spoznaje, onda se na taj način nije zapazila jedna posve osobita vrsta, nego samo stupanj u pogledu općenitosti, pa se prema tome nije mogla jasno razlikovati od onoga što je empirijsko. Jer i među empirijskim načelima neki su općenitiji, i zato viši nego drugi, pa gdje bi se u pogledu takvoga podređivanja (budući da se ono, što se spoznaje potpuno a priori, ne razlikuje od onoga što se spoznaje samo a posteriori) napravio rez koji bi prvi dio i najviše članove diferencirao od posljednjega i od podređenih članova? Što bi se reklo na to kad bi računanje vremena moglo označiti epohe svijeta samo tako da ga dijeli na prva stoljeća i na ona koja za njima slijede? Pitat će se, pripada li peto, deseto stoljeće itd. također prvima? Isto tako pitam ja: pripada li pojam protežnoga metafizici? Da! odgovorit ćete vi. Eh, da li i protežnost tijela? Da! I protežnost tekućega tijela? Vi ćete se zbuniti, jer ako to tako dalje ide, onda će sve pripadati metafizici. Iz toga se vidi da sâm stupanj podređenosti (posebnoga pod općim) ne može odrediti granice neke znanosti, nego u našem slučaju potpuno raznovrsnost i različitost postanja. No što je s još jedne strane zamračivalo osnovnu ideju metafizike, bilo je to, što ona kao spoznaja a priori pokazuje određenu istovrsnost s matematikom, koja ih čini međusobno srodnima u pogledu postanja a priori. Ali što se tiče načina spoznavanja iz pojmova u metafizici, uspoređujući ga s načinom da se sudi samo pomoću konstrukcije pojmova kao u matematici, dakle što se tiče razlikovanja filozofijske spoznaje od matematičke, pokazuje se tako izrazita raznovrsnost, da se ona, doduše, tako reći, svagda osjećala, ali se nikada nije mogla svesti na jasne kriterije. Kako su dakle sami filozofi grijeshili u razvijanju ideje svojih znanosti, to se na taj način događalo da njihovo obrađivanje nije moglo imati određenoga cilja i sigurnoga pravila. Ne poznavajući put kojim su imali udariti, a neprestano u sukobu među sobom zbog otkrića za koja je svaki od njih mislio da ih je napravio na svojem putu, oni su svoju znanost doveli do prezira najprije kod drugih, a najposlije čak kod sebe samih.

Dakle svaka čista spoznaja a priori sačinjava pomoću posebne spoznajne moći, u kojoj ona jedino može imati svoje sijelo, posebno jedinstvo, a metafizika je ona filozofija koja bi čistu spoznaju trebalo da prikaže u tome sustavnom jedinstvu. Njezin spekulativni dio, koji je sebi naročito prisvojio to ime, naime ona koju mi nazivamo *metafizikom prirode* i koja sve, ukoliko jest, (ne ono što bi trebalo da bude) prosuđuje na osnovi pojmova a priori, dijeli se na način, koji slijedi.

Tako zvana metafizika u užemu smislu sastoji se od *transcendentalne filozofije* i *fiziologije* čistoga uma. Prva razmatra samo *razum* i um u sustavu svih pojmova i načela koji se odnose na predmete uopće, a da se ne pretpostavljaju objekti koji bi bili *dani* (ontologija). Druga razmatra *prirodu*, tj. skup *danih* predmeta (bilo da su dani osjetilima ili, ako se hoće, nekoj drugoj vrsti zrenja) pa je prema tome fiziologija (premda samo racionalis). Upotreba uma u tome racionalnom razmatranju prirode jest ili fizičko ili hiperfizičko, ili bolje: *imanentno* i *transcendentno*. Prva se odnosi na prirodu, ukoliko se njena spoznaja može primijeniti u iskustvu (in concreto), druga se odnosi na onu vezu predmeta iskustva koja nadilazi svako iskustvo. Stoga transcendentna fiziologija ima ili unutrašnju ili vanjsku vezu, ali obje izvan mogućeg iskustva prelaze na svoj predmet. Prva je fiziologija cjelokupne prirode, tj. *transcendentalna spoznaja svijeta*, a druga fiziologija veze cjelokupne prirode s nekim bićem iznad prirode, tj. *transcendentalna spoznaja Boga*.

Imanentna fiziologija razmatra, naprotiv, prirodu kao skup svih predmeta osjetila, dakle onako kako *nam* je ona dana, ali samo pod uvjetima a priori pod kojima nam uopće može biti dana. Njeni su predmeti međutim samo dvovrsni: 1. Predmeti vanjskih osjetila, dakle skup njihov, *tjelesna priroda*. 2. Predmet unutrašnjeg osjetila, duša, i prema njenim osnovnim pojmovima uopće *misaona priroda*. Metafizika tjelesne prirode zove se *fizika*, ali kako ona mora sadržavati samo načela spoznaje prirode a priori, *racionalna fizika*. Metafizika misaone prirode zove se *psihologija*, a iz upravo navedenoga razloga valja ovdje razumjeti samo njezinu *racionalnu spoznaju*.

Prema tome se cijeli sustav metafizike sastoji od četiri glavna dijela. 1. od *ontologije*, 2. *racionalne fiziologije*, 3. *racionalne kozmologije*, 4. *racionalne teologije*. Drugi dio, naime prirodna nauka čistoga uma, sadržava dva odjeljka: racionalnu fiziku* (physica rationalis) i racionalnu psihologiju (psychologia rationalis).

Prvobitna ideja filozofije čistoga uma sama propisuje tu podjelu. Ona je dakle *arhitektonska*, primjerena svojim bitnim svrhama, pa nije *samo tehnička*, udešena prema slučajno zapaženim srodnostima i, tako reći, na sreću, ali je upravo zato također nepromjenljiva i legislatorna. No, pri tome

* Neka se nipošto ne misli da ja pod racionalnom fizikom mislim ono što se obično naziva *physica generalis* i što je više matematika nego filozofija prirode. Metafizika prirode odvaja se posve od matematike, pa ni izdaleka ne pruža toliko proširbenih spoznaja kao matematika, ali je ipak veoma važna u pogledu kritike čiste razumske spoznaje uopće, koju valja primijeniti na prirodu. Čak su matematičari, budući da pristaju uz određene obične, u stvari ipak metafizičke pojmove, u nedostatku takve kritike neprimjetljivo opteretili prirodnu nauku hipotezama, koje kod kritike tih načela nestaju, a da se primjeni matematike na ovome području (na kojemu je ona neophodna) ne nanosi ni najmanja šteta.

nalazimo neke točke koje pobuđuju sumnju, pa bi mogle oslabiti uvjerenje o njenoj zakonitosti.

Prvo: kako ja o predmetu mogu očekivati neku spoznaju a priori, dakle metafiziku, ako su oni dani našim osjetilima, dakle a posteriori? I kako je moguće da se priroda stvari spozna prema načelima a priori i da se dođe do *racionalne* fiziologije? Odgovor glasi: mi iz iskustva ne uzimamo ništa više nego što je potrebno da sebi *damo* neki objekt, bilo vanjskog, bilo unutrašnjeg osjetila. Prvo se događa pomoću samoga pojma materije (neprobodna neživa protežnost), drugo pomoću pojma misaonoga bića (u empirijskoj unutrašnjoj predodžbi: Ja mislim). U cijeloj metafizici tih predmeta morali bismo se uostalom suzdržati od svih empirijskih načela koja bi povrh pojma htjeli dodati još neko iskustvo, da bismo na osnovi njega nešto sudili o tim predmetima.

Drugo: a gdje ostaje *empirijska psihologija* koja je oduvijek branila svoje mjesto u metafizici i od koje su se u naše vrijeme očekivale tako velike stvari za objašnjenje metafizike, pošto se napustila nada da će se a priori izvršiti nešto valjano? Ja odgovaram: njoj je mjesto ondje kamo se mora postaviti prava (empirijska) prirodna nauka, naime na strani *primijenjene* filozofije, za koju čista filozofija sadržava načela a priori, dakle koja je doduše u vezi s prirodnom naukom, ali se ne smije pomiješati s njome. Prema tome empirijska se psihologija mora posve prognati iz metafizike, pa je već idejom metafizike posve isključena iz nje. Unatoč tome morat će joj se prema školskoj upotrebi još uvijek (premda samo kao epizodi) ostaviti malo mjestance u njoj, i to iz ekonomskih motiva, jer još nije tako bogata da bi sama mogla sačinjavati studij, a ipak je odviše važna a da bi je čovjek mogao istisnuti posve ili je prikrpiti negdje drugdje, gdje bi našla još manje srodnosti nego u metafizici. Ona je dakle samo stranac kojemu se neko vrijeme dopušta boravak, pa se prima tako dugo dok mu u iscrpnoj antropologiji (tome pandanu empirijskoj prirodnoj nauci) ne bude moguće da se useli u svoju vlastitu nastambu.

To je dakle opća ideja metafizike koju je najposlije buduci da joj je čovjek isprva pripisivao više nego što se zapravo može tražiti, pa se neko vrijeme naslađivao ugodnim očekivanjima — snašao prezir jer se čovjek prevario u svojim nadama. Bit će, da se čovjek iz cijeloga toka naše kritike uvjerio o ovome: premda metafizika ne može biti temelj religije, ona ipak u svako doba mora ostati, stojeći kao njena obrana, a ljudski um, koji je već po smjeru svoje prirode dijalektičan, nikada ne može biti bez takve znanosti koja ga obuzdava i koja pomoću scijentifističke i potpuno evidentne samospoznaje sprečava pustošenja koja bi bezakoniti spekulativni um inače posve sigurno prouzročio u moralu kao i u religiji. Koliko god se oni koji neku znanost ne znaju prosuditi prema njenoj prirodi nego samo na osnovi njenih slučajnih djelovanja, pravili tvrđi i pokazivali prezir, čovjek može biti siguran da će se uvijek vratiti k njoj kao kakvoj ostavljenoj ljubovci, jer um, kad se stvar tiče bitnih ciljeva, neumorno mora raditi ili oko temeljite spoznaje ili na razaranju već učvršćenih spoznaja.

Dakle metafizika, kako prirode, tako i čudoređa, a napose kritika uma koji se usuđuje da poleti vlastitim krilima, kritika koja prethodi *pripravno* (predevtički), zapravo jedino sačinjavaju ono što u pravome smislu možemo nazivati filozofijom. Ova sve svodi na mudrost, ali putem znanosti, jedinim putem koji nikada ne zaraste, kad je jednom utrt, i koji ne dopušta nikakva

lutanja. Matematika, prirodna znanost, pa čak i empirijsko poznavanje čovjeka imaju visoku vrijednost kao sredstvo, većim dijelom za slučajne, ali na kraju ipak nužne i bitne ciljeve čovječanstva, ali onda samo pomoću posredovanja neke umske spoznaje na osnovi samih pojmova, koja zapravo, kako god je nazivali, nije ništa drugo nego metafizika.

Upravo je zato metafizika dovršenje svake *kulture* ljudskog uma koja je neophodna, ako se i stavlja na stranu njezin utjecaj kao znanosti na određene ciljeve. Jer ona promatra um prema njegovim elementima i najvišim maksimuma koje moraju biti osnovom čak *mogućnosti* nekih i *upotrebe* svih znanosti. Što ona kao sama spekulacija služi više za to da sprečava zablude nego da proširuje spoznaju, to ništa ne umanjuje njenu vrijednost. Naprotiv joj to pomoću cenzorske službe, koja osigurava opći red i slogu, štoviše, blagostanje znanstvene zajednice, daje neko dostojanstvo i ugled, pa sprečava da se njihovi smion i plodni radovi ne udalje od glavnoga cilja, od općega blaženstva.